

KULTUR

Om det uforutsette

Desember 3, 2024

Last ned som PDF

Bjørn Alterhaug

bjornalterhaug@gmail.com

Foto: Freddy Wike, hentet fra Oslo Jazzforum

Tidligere publisert i Klassekampen 24.09.24

Vestlige samfunn har mye å lære av evnen til å samhandle og improvisere som vi kan finne i afrikanske musikktradisjoner.

Musikk

Illustrasjon: Knut Løvås, knutlvas@gmail.com

Årets mottaker av Holbergprisen, den afrikanske filosofen Achille Mbembe, søker å forstå verden med Afrika i sentrum. Mbembe ser kolonialismens relativt korte historie som en del av en lengre global historie der Afrikas historie spiller en viktig rolle. Han mener det er nødvendig å tenke om og med Afrika, som bærer med seg mange av de komplekse utfordringene verden i dag står overfor.

Afrika er et kontinent med mange utfordringer: politiske, økonomiske, militære, økologiske, samt utbytting, undertrykkelse og millioner på flukt. Årsakene er sammensatte, men rasetenkingens og kolonialismens historie er del av disse. Mbembes tenkning bygger på internasjonal filosofi og en samfunnsforskning som er åpen, i stadig utvikling og bevegelse. Han tillegger imidlertid fantasi, kreativitet, kunst og musikk stor betydning for bevisstgjøring og handlekraft i en kritisk global situasjon.

Klassekampens intervju med Mbembe 1. desember 2018, «Et arkiv for hele verden», var mitt første møte med hans tanker. Det ga mitt forskningsarbeid en ny retning: å forstå det

uforutsette i musikk, improvisasjon, som en del av en lengre global historie.

Forklaringsmodellene fra europeisk historie fra slutten av 1700-tallet som gjelder vestlig klassisk musikk, jazz og andre sjangere, synes begrensende i forståelsen av improvisasjon og samhandling i sanntid. En samhandlingspraksis som har vært sentral og livsviktig i afrikansk folkeliv, kunst og kultur gjennom tusener av år, men som i dagens vestlige samfunn er underkommunisert og lite anerkjent.

Det skal her handle om improvisering koplet til deler av afrikansk musikalsk praksis, en kombinasjon som kan være supplerende elementer i fremtidige mellommenneskelige kommunikasjonsmåter, og som kan bidra til Mbembes intensjon, å «gjenoppfinne et levesett basert på hva vi har til felles – hinsides nasjonalstater, etnisitet, rase og religion».

Improvisasjon, det uforutsette, er en viktig del av all menneskelig samhandling og har en lang historie, men har fått ulike betydninger gjennom historien. Det latinske ordet *improvisus*, som betød «ikke-før-sett», kom cirka 300–500 år før vår tidsregning. Ordet var en del av retorikkens måter å kommunisere samfunnsmessige budskap på. Gjennom melodisk og rytmisk etterliknende muntlig aktivitet over en langsom prosess, som gjerne krevde en spesiell type utøvertalent, ble grunnlaget lagt for å skape poesi ved å improvisere. Dette ble viktig for den senere utvikling av musikk og andre kunstformer. Vår tids hurtige tilkomst av ulike musikkstiler og sjangere med egne definisjoner for sin spesielle stilart/sjanger, samt teknologi, har blant annet gjort det vanskelig å holde på «skapende langsomme prosesser» i kommersialismen og konkurransen om å bli best.

Etter antikken ble improvisasjon gradvis borte i skrift og omtale, men fortsatte som en del av muntlig levende aktivitet i hverdagsliv og fest, ofte blant de mest ubemidlede, dermed sjelden skrevet om eller viet særlig oppmerksomhet.

Mot slutten 1700-tallet vokste romantisk estetikk fram. Kreative prosesser ble tilskrevet komponisten og fokus ble troskap til partituret (*Werktreue*). Dette førte til at improvisasjon, en viktig del av vestlig klassisk musikk, gradvis forsvant til fordel for eksakt notetro utførelse.

Ordet jazz har sentralafrikanske røtter, blant annet i betydningen å tilføre mer energi, og kommer til USA omtrent på samme tid som improvisasjonen svekkes i europeisk kunstmusikk. Det forunderlige i dette bildet er at de musikalske praksisene, blant annet improvisasjon, som i årtusener var blitt praktisert som del av samfunnsformene i Afrika, nå på grunn av slavehandelen ble «oppfunnet» på nytt i Amerika og fikk navnet jazz. Jazzen er en blanding av afrikansk og amerikansk kultur som fikk global utbredelse i løpet av det 20. århundre og som sterkt påvirket andre musikkformer. «The self made man» i amerikansk kultur sto i klar kontrast til den kollektive afrikanske måten å utøve musikk på.

I samspill med den afrikansk-amerikanske musikeren Ben Webster i Trondheim i 1970 lærte jeg mye. Jeg var spent og nervøs i møtet med en amerikansk verdensartist. Jeg fikk tak i hans innspillinger, lyttet til mesteren, og strevde med å gjøre mitt beste for ham. Ben oppfattet situasjonen og kommenterte: «Ja, Bjørn, du spiller bra, men, du burde ikke lytte så intenst bare på meg, da mister du deg selv. Du vet, jeg trenger ditt initiativ for å spille opp mot mitt beste, og dermed bandets beste.» Å delta i en slik form for kommunikasjon: å være del av en helhet som skapes der og da med en mester, ble en overskridende erfaring. Websters situasjonsforståelse og sensitivitet rundt kollektiv samhandling ble for meg en inspirasjon både som musiker og lærer.

Det fremste karakteristika for musikkformen jazz, *improvisasjon*, har fått mange betydninger som vanskelig kan beskrives i ord. Utøvelsen krever aktiv deltakelse for å kunne få en «kroppslig» fornemmelse og eksistensiell forståelse av hva som ligger i og bak ordet. Jazz er langt ifra kun et navn på en musikkform, men en erfaringsbasert kommunikasjonsform som skjer i hverdagsliv, i det ypperste av musikk, kunst og ulike andre ytringer og ikke minst når det gjelder måter å lære på.

Det siste fikk jeg erfare på en studietur til Gambia med studenter og lærere fra NTNU i 1997.

Daglige møter med vestafrikanske grioter gjorde et sterkt inntrykk. Ikke bare som utøvere, men som levende «reservoarer» for historie og kultur, noe som sikrer at historien og visdommen til deres folk varer gjennom generasjoner. Vi fikk et sterkt møte med en kultur og musikkformidling som var den mest engasjerende, motiverende, lærerike og deprimerende jeg har opplevd. Ja, nettopp deprimerende for meg, da jeg følte meg «avkledd», totalt utafor i de komplekse rytmisk, melodisk, klanglige sammenføyningene vi ble presentert for og skulle delta aktivt i. Min musikerpraksis og universitetsbakgrunn kom til kort.

Imidlertid, griotene så meg og mine problemer, som i hovedsak var å oversette denne totalmusikken til et vestlig notasjonssystem, et umulig prosjekt på kort tid. Jeg trengte sårt, og fikk, spesialundervisning i tromming og sang. Da min usikkerhet sakte forsvant, og jeg noenlunde avslappet prøvde å praktisere denne komplekse musikalske miksen gjennom etterligning, prøving og feiling, fikk jeg en dypere innsikt og fornemmelse av at dette ikke var noe hurtigkurs i musikk. Tvert imot, et blikk inn i et økonomisk lutfattig samfunn, samtidig svært rikt på tradisjoner og naturressurser, der musikken både var overlevelsesstrategi og kommunikasjon i samfunnets ulike funksjoner. Etter denne «deprimerende» seansen, ble jeg med griotene på slakting av geit, som jeg kunne litt om fra min ungdom i Nord-Norge – det hjalp litt på selvfølelsen.

Vestlige samfunn har gjennom historien skapt seg herredømme både økonomisk og sosialt, mye på bekostning av u-land. Det kan da være grunn til å søke etter forklaringsmodeller som

kan vise at ressursene og kvalitetene i tradisjonelle livsformer, blant annet musikkpraksis som finnes i Afrika og andre kontinenter, er lett å overse i dagens jag etter økonomisk vinning og popularitet.

«Det uforutsigbare er en viktig forutsetning for de valg man tar»

Mbembe blir i et intervju spurt om det er mulig å identifisere en eksklusiv afrikansk identitet eller sensitivitet. Han svarer:

Det er mer tale om sensitivitet enn identitet. Identitet er en fiksjon og bare en liten del av hvem vi er ... Afrika og Afrikas kosmogoni (en billedlig teori om verdens tilblivelse og utvikling, på tidligere stadier gjerne med mytiske innslag) kan lære oss verdien og nytten av fredelig samspill mellom alle livsformer, for eksempel at vi ikke kan holde fram med å ødelegge jorda uten å ramme oss selv. De gamle historiene forteller oss i hvilken grad skjebnen vår som samfunn og individ er tett knyttet til livsformene omkring oss. Det finnes et helt sett av lærdommer som kan utgjøre en alternativ etikk, hvis den blir tatt alvorlig. Dette ligger langt fra idealene om erobring, utvinning, utnyttning – som alle ender med økologisk katastrofe.

Mbembe viser til en type sensitivitet som går bortenfor etnisitet, rase og religion, med intensjon om å «gjøre verden hel igjen» på bakgrunn av økologisk krise, nyliberalisme, fremmedfrykt og rasisme.

I dette perspektivet vil fantasi, forestillingsevne og det uforutsette ha en betydning. Felles elementer som utfolder seg hele tiden i ulike situasjoner gjennom hele livet. En konstant bevegelse og endring, hvor det uforutsigbare er en viktig forutsetning for de valg man tar. En overgripende paraply over ulike aktiviteter og handlinger, der hver handling på sitt felt krever nøye forberedelser og årvåkenhet.

Særlig i musikk, som utfolder seg i tid og er avhengig den enkeltes skapende medvirkning. Denne allmennmenneskelige egenskap, det uforutsigbare, og evnen til å handle sammen i sann tid synes i dag svekket i våre vestlig gjennomkommersialiserte og regelbundne samfunnspraksiser. Dette influerer sosialpolitisk gjennomføring av de retningslinjer og normer ethvert samfunn har etablert, hvor målet ideelt sett er et samfunn hvor alle opplever seg som en medansvarlig og tar på alvor hva en slik forpliktelse innebærer.

Det er i et slikt perspektiv at en bevisstgjøring og aktivering av det kreative potensial til hvert enkelt individ er av største viktighet. I dette bildet blir «den afrikanske sensitiviteten» og årvåkenheten for det uforutsette en liten, men viktig del for å forstå nødvendigheten av lange utviklingstrekk knyttet til aktuelle problemstillinger i dagens bestialske virkelighet.